

RECENSIE

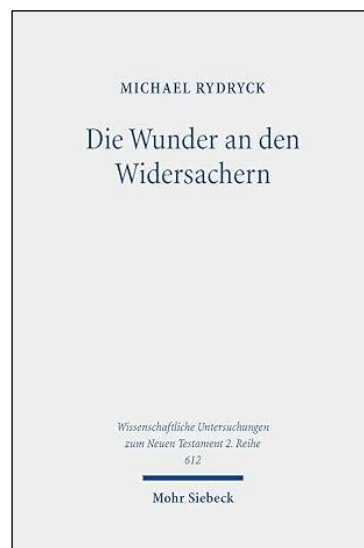
Michael Rydryck, *Die Wunder an den Widersachern: Wunderhermeneutik am Beispiel der Strafwunder im lukanischen Doppelwerk* (WUNT 2/612), Tübingen: Mohr Siebeck 2024. ISBN 978-3-16-163789-6. XI + 224 pag., € 79,=

Voor het nieuwere wonderonderzoek, specifiek gericht op de wonderen in het Nieuwe Testament, moet je in Duitsland zijn. Belangrijke figuren in dit debat zijn Werner Kahl, Bernd Kollmann, Stefan Alkier en Ruben Zimmermann (voor hun publicaties verwijs ik naar de bibliografie in boven genoemde studie van Michael Rydryck: Alkier 195-196; Kahl 201; Kollmann 202-203, Zimmermann 209-210). Als leerling van Alkier positioneert Michael Rydryck zich met dit boek *Die Wunder an den Widersachern: Wunderhermeneutik am Beispiel der Strafwunder im lukanischen Doppelwerk* in dit debat. De studie is een licht bewerkte en aangevulde versie van Rydryck's dissertatie aan de Goethe-Universität in Frankfurt am Main onder supervisie van prof. dr. Stefan Alkier.

Het wonderonderzoek is gedurende lange tijd gericht geweest op Jezus' wonderen. Voor strafwonderen is nauwelijks aandacht geweest. Dat gebrek aan aandacht wil MR terecht goedmaken.

MR gebruikt in dit boek twee termen; hij spreekt van 'Wunder an den Widersachern' en van 'Strafwunder' (zie ook de titel en de ondertitel). Met het tweede woord zegt hij niet gelukkig te zijn (p. 81-82). Desondanks blijft hij dat gebruiken, aansluitend op het onderzoek waarin deze term wordt gebruikt. Hij komt zelf met een nieuwe term: 'Wunder an den Widersachern' (p. 82). Het gaat met de 'Widersacher' niet om een tegenstander ('adversary') van een ander mens, maar om een tegenstander van God. 'Widersacher' zijn 'verhaalpersonages die zich op verschillende manieren verzetten tegen de uitbreiding van het goddelijk machtsgebied' (p. 82). MR hanteert in dit verband ook wel de term 'Godsstrijder' (*theomachos*) (p. 82).

In een dergelijke studie (= een dissertatie) verwacht je een scherpe vraagstelling. Deze ontbreekt echter. We krijgen alleen te horen wat MR in deze studie gaat doen: het onderzoeken van fenomenen die zich als strafwonderen laten interpreteren, 'im gemeinsamen Diskursuniversum' van het Lucaanse dubbelwerk en het nagaan van de vraag welke 'Wirklichkeitshermeneutik' in deze teksten tot uitdrukking komt (p. 4). Twee opmerkingen bij deze boekopzet: (1) MR houdt het woord 'wonder' op deze wijze waarop het in het onderzoek gebruikt wordt, voor onjuist. Hij ziet wonderen dan ook niet als een eigen genre. In plaats daarvan spreekt hij van 'gebeurtenissen met wonderfenomenen' zonder echter aan te geven wat de wonderfenomenen zijn. Dat verbaast niet, dat hij dat niet doet. Hij kan die ook niet benoemen, omdat het met wonderen om de gebeurtenissen zelf gaat (zie ook zijn definitie van het wonder). MR blijft overigens het klassieke woord 'wonder' gebruiken, met de daarbij behorende inhoud. (2) MR gebruikt in het tweede deel de term 'Wirklichkeitshermeneutik'. Een verklaring dan wel definitie van deze term krijgt de lezer niet. In het boek zelf komt de term in elk hoofdstuk en in elke paragraaf weer terug, maar krijgt de lezer de term niet helder. Ik vermoed zelf dat ermee bedoeld wordt: het duiden van de werkelijkheid die in de tekst aan de orde is, waarbij de werkelijkheid gezien wordt als plaats waar verschillende machtsgebieden elkaar treffen. De vraag van de 'historische Ereignisreferenzialität' die MR regelmatig stelt met betrekking tot de

besproken teksten (p. 101,169,174), moet hiervan onderscheiden worden. Het gaat met 'Wirklichkeit' dus niet om de werkelijkheid buiten de tekst, niet de werkelijkheid achter de tekst, ook niet de werkelijkheid van de lezer, maar om de werkelijkheid binnen de tekst.

In een dergelijke studie verwacht je na de inleiding een status quaestionis met betrekking tot het onderwerp 'Die Wunder an den Widersachern/Strafwunder.' Maar dat ontbreekt, waarmee de indruk wordt gewekt dat er in het verleden geheel geen aandacht voor het strafwonder is geweest. Daarvoor in de plaats schetst MR in hoofdstuk twee (pag. 7-48) de geschiedenis van de wonderkritiek (Baruch de Spinoza, David Hume en Rudolph Bultmann) en van het wonderonderzoek: 'formgeschichtlich' (Gerd Theissen, Ulrich Busse, Reinhard Kratz; kritisch daarop: Klaus Berger en Marius Reiser) en 'religionsgeschichtlich' (Graham Twelftree, Bernd Kollmann). In dit (laatste) kader verwacht je ook Werner Kahl, maar MR bespreekt hem in het kader van 'Neue Wege der Wunderhermeneutik' (2.6). Achtereenvolgens worden in deze paragraaf besproken: Richard Glöckner vanwege zijn arbeid op intertextueel gebied (1983), Werner Kahl vanwege zijn strukturalistische aanpak (1994), Stefan Alkier vanwege zijn 'umfassende Wunderhermeneutik' (2001), Karl-Heinrich Bieritz vanwege zijn 'praktisch-theologische Paradoxologie' (2007). MR bespreekt hier ook Ruben Zimmermann, waar het logischer was geweest om hem te bespreken in de 'formgeschichtliche' paragraaf. Kurt Erlemann (2021) wordt hier ook genoemd, ofschoon niet duidelijk wordt welke nieuwe weg Erlemann inslaat.

Mij is niet duidelijk waarom MR de diverse 'Sammelbände' (Ritter/Albrecht [2007], Pichler/Heil [2007], Bergsdorf [2008], Twelftree [2011], Geppert/Kössler [2011], Alkier/Weissenrieder [2013], Nicklas/Spittler [2013], Kollmann/Zimmermann [2014], Alkier/Popoiu [2015], Zimmermann [2020]) bespreekt in de paragraaf 'Kritik am Weg der Formgeschichte' (p. 31-35). Het was veel logischer geweest om deze studies in 2.6 te bespreken. MR gaat overigens wel erg snel en gemakkelijk door deze 'Sammelbände' heen.

In 2.7 focust MR zich op het wonderonderzoek in het Lucaans dubbelwerk (met betrekking tot Lucas Ulrich Busse, met betrekking tot Handelingen ontbreekt Johan Hintermaier). MR verbaast zich erover de wonderen in Lucas-Handelingen zo weinig aandacht hebben gekregen. Hij had daar echter aan toe moeten voegen: in Duitsland. Ik ben zo vrij om te wijzen op de vele studies die ik zelf geschreven heb over wonderverhalen in het Lucasevangelie¹, als ook, voor het hermeneutische vraagstuk, op mijn proefschrift over de dodenopwekking in Lucas 7,11-17.² Ik had graag aan het slot van deze paragraaf een conclusie gezien: waar staan we nu, als het over het Lucaanse wonderonderzoek gaat?

Na 2.7 zou je verwachten dat MR zich in hoofdstuk drie helemaal zal richten op het strafwonder, maar dat doet hij niet. In dit hoofdstuk zoekt hij het specifieke van het

¹ Nico RIEMERSMA, "'Spreek met een woord en mijn kind moet genezen": Kanttekeningen bij Lucas 7:1-10', *Kerk en Theologie* 59/3 (2008), 197-213; 'Gestild en stil: Samenhang en context van Lucas 9:10-17', *Collationes* 40/1 (2010), 21-38; 'Een blinde die het heil toch zal zien (Lucas 18:35-43)', *Interpretatie* 19/7 (2011), 4-6. 'Een aanraking ten leven: De duiding van het kernwoord van Lucas 8,42-48', *Collationes* 41/3 (2011), 327-345; 'Dodenopwekking als teruggave [Lucas 7:11-17]', *Schrift* 44/1 (2012), 21-25; 'Zicht op de weg: Lucas 18,35-43', *Collationes* 48/1 (2018), 5-21; 'Hoe er afstand ontstaat tussen Jezus en de leerlingen (Lucas 8,22-27)', *Collationes* 49/3 (2019), 259-273; 'A Healing Word That Bridges Distances: The Conclusion of the Sermon on the Plain (7,1-10)', in: Nico RIEMERSMA, *The Gospel of Luke as a Masterpiece: Structure, Genre and Way of Telling* (TThS 10), Münster 2023, 129-151; 'Raising of the Dead as a Metaphor: The Conclusion of the First Part of Jesus' Public Ministry (7,11-17)', in: Nico RIEMERSMA, *The Gospel of Luke as a Masterpiece: Structure, Genre and Way of Telling* (TThS 10), Münster 2023, 159-179; 'Eén vreemdeling die terugkeerde: Samenhang en pointe van Lucas 17,11-19', in: Nico RIEMERSMA & Bart J. KOET (red.), *Het oog op Lucas-Handelingen: Bijdragen vanuit de Lucaswerkplaats* (ACEBT.SS 21), Amsterdam 2024, 45-60.

² Nico RIEMERSMA, *Aan de dode een wonder gedaan: Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (ACEBT .SS 14), Bergambacht 2016.

wonder vast te stellen. MR houdt liminaliteit voor karakteristiek voor het wonder. Gezien de koppeling aan de opvatting van het wonder door zijn leermeester Alkier lijkt mij dat dit begrip grenzenloosheid aanduidt. Het gaat dan – heel specifiek – om overschrijding van menselijke mogelijkheden (p. 54, 56 en 57). Het andere woord dat cruciaal is voor het verstaan van het wonder is ‘macht’. Wonderen zijn manifestaties van macht, zo zegt MR (p. 65) terecht. Hij zou daar direct aan toe moeten voegen dat het gaat om macht die de menselijke mogelijkheden overstijgt, want daar ligt het eigenlijke punt van het wonder.

In 3.4 komt MR tot de volgende definitie: ‘wonderen zijn liminale gebeurtenissen waarin zich Macht manifesteert en die door overschrijding en onderscheiding zowel goddelijke, demonische en menselijke machtsgebieden constitueren als contrasteren en daarmee de werkelijkheid theologisch ontsluiten’ (p. 69). Om deze definitie te kunnen vatten is het van belang om terug te grijpen op wat ik hierboven zei: MR ziet de werkelijkheid als plaats van verschillende (goddelijke, demonische en menselijke) machtsgebieden.³ Verderop in het boek noemt hij nog andere machtsgebieden (p. 118-119; 186-187). Door zo in algemene zin van macht te spreken als ook door het spreken over contrasterende machtsgebieden komt onvoldoende tot zijn recht dat het goddelijke machtsgebied superieur is, zowel aan het menselijke machtsgebied als aan het demonische machtsgebied. Menselijke macht kan dan ook nooit wonderen tot stand brengen, zo terecht MR (p. 77).

In 3.5 concentreert MR zich op de strafwonderen als wonderen die zich voltrekken aan de tegenstanders. Wat ik niet begrijp, is waarom hij hier met een eigen definitie van het strafwonder komt (p. 87), waar hij aan zijn definitie van het wonder had kunnen toevoegen dat het met het strafwonder gaat om een Macht die zich ook negatief kan manifesteren. Dat element ontbreekt merkwaardigerwijs in zijn definitie van het strafwonder. MR is van mening dat strikt genomen ook de demonenuitdrijving onder deze categorie vallen (p. 88-92), net als overigens Jezus’ opwekking (p. 188). Zijn opmerking dat hij demonenuitdrijvingen om ‘arbeitspragmatischen Gründen’ (p. 92) niet bespreekt, houd ik voor te gemakkelijk. Wat aan het slot van hoofdstuk 3 ontbreekt, is een verantwoording met betrekking tot de vraag welke verhalen hij in dit kader gaat analyseren.

In hoofdstuk 4 bespreekt MR de volgende passages: Lucas 1,18-22 (het verstommen van Zacharias) (p. 93-105); 9,51-56 (Jezus’ afwijzing van een wonder) (p. 106-108); 13,1-9 (een slachtpartij door Pilatus en een ineenstorting van de toren van Siloam, door MR aangeduid als gerichtswonderen) (p. 108-115); 23,44-48 (drie uur durende duisternis en scheuren van het voorhangsel van de tempel) (p. 116-121); Handelingen 1,15-20 (strafdood van Judas) (p. 122-127); 5,1-11 (strafdood van Ananias en Saffira) (p. 127-134); 9,1-9 (verblindings van Saul) (p. 137-144); 12,1-24 (strafdood van Herodes Agrippa I) (p. 144-150); 13,4-12 (verblindings van Barjesus Elymas) (p. 155-162); 19,11-20 (p. 162-170); 28,1-6 (geen strafwonder door wraakgodin). MR behandelt in dit vierde hoofdstuk buitengewoon boeiende passages, waarbij Handelingen 19,11-20 daar nog weer uitspringt, omdat het hier gaat om een boze geest die een wonder verricht!

Toch heb ik er wel een vraag bij: kan je met betrekking tot al deze verhalen wel van wonderen spreken? Diverse passages zitten in wat in het Duitse taalgebied genoemd wordt ‘die Schicksal wirkende Tatspäre’ dan wel in de ‘Tun-Ergehen Zusammenhang’ ofwel in de sfeer van kwaad straft zichzelf (zie o.a. Luc. 14,1-9, p. 108,113; Hand. 1,15-29, p. 122; 5,1-11, p. 131; 12,1-24, p. 146, 185). MR moet dan ook veel moeite doen om in die genoemde gebeurtenissen de zich manifesterende transformerende macht van God

³ MR onttrekt zich aan het antieke verstaan van de werkelijkheid, waarin de werkelijkheid twee sferen kent: een zichtbare (de aarde) en een onzichtbare kant boven de aarde (de hemel) door over ‘Gottes Weltwirklichkeit’ (p. 75) dan wel ‘die göttliche Weltwirksamkeit’ (p. 115) te spreken.

aannemelijk te maken. MR weet mij niet elke keer te overtuigen. Zelf zou ik de verstomming van Zacharias (Luc. 1,18-22), de verblinding van Saul (Hand. 9,1-11) en de verblinding van Barjesus Elymas (Hand. 13,4-12) in elk geval als wonderen willen beschouwen (voor de relatie tussen Luc 1,18-22 en Hand. 9,1-11, zie p. 138). Het woord 'strafwonder' houd ik voor een aanduiding die de pointe niet pakt.

Het vijfde en laatste hoofdstuk kent drie paragrafen. In de eerste paragraaf zet MR alle wonderen – zelf spreekt hij van 'Wunderphänomen' – in Lucas-Handelingen op een rij (p. 177-180) om vervolgens de kenmerken van de Wunder an den Widersachern' die op een heel verschillende manier in de diverse verhalen tot uitdrukking komen op een rij te zetten: (1) persoon van de Widersacher; (2) grensoverschrijding door de Widersacher; (3) contrasterende machtsgebieden, (4) beperkende gebeurtenis van de Macht (p. 181). Let op, MR kiest hier voor een hele andere, minder logische volgorde. Ik zeg hier opnieuw, de contrasterende machtsgebieden houd ik niet voor karakteristiek voor het wonder. Daarna zet MR de verschillende aspecten – beter dan 'Funktionen' – op een rij (p. 182-183). Hij doet verwoede pogingen om maar niet van genre te hoeven spreken. Maar daarin slaagt hij wat mij betreft niet echt. De wonderverhalen mogen veelvormig zijn (p. 183,184), ze bevatten 'klar fassbare Phänomene', die hij overigens niet noemt (p. 184), maar die bij de kenmerken (zie hierboven) zijn terug te vinden. In de tweede paragraaf situeert hij de 'Wunder an den Widersachern' in het Lucaanse dubbelwerk. In de derde paragraaf probeert MR nog een keer het specifieke/het theologische van de wonderproblematiek met het oog op onze werkelijkheid te benoemen. MR houdt 'ein Diskurs über menschliche und göttliche Macht- und Möglichkeitsräume' voor noodzakelijk voor christelijke theologie (p. 193).

Ik las dit boek bezig zijnde met het eerste hoofdstuk van mijn nieuwe boek 'Jesus as a Miracle Worker and Teacher: Studies in the Gospel of Luke' dat, naar ik hoop, in het eerste kwartaal van 2025 verschijnt, een hoofdstuk over de vraag hoe wonderen in (Lucaanse) wonderverhalen te verstaan. In dat kader was het een prima boek om tegenaan te denken.

Nico Riemersma